

*Большакова Анастасія Миколаївна,
доктор психологічних наук, доцент
Харківська державна академія культури, м. Харків*

Постановка проблеми. В усі часи існування людства проблема розвитку особистості здатної протистояти життєвим труднощам була як імпліцитно, так і експліцитно, представлена у результатах наукового пошуку у системі наук про людину. Особливої значущості та актуальності ця тема набуває під час системних соціальних криз, таких, яка спостерігається зараз у сучасному суспільстві та супроводжується болісними соціально-економічними, політичними, екологічними, світоглядними та ін. трансформаціями. За таких умов розвиток особистісних ресурсів життєздатності людини вбачається найважливішим фактором її фізичного здоров'я, психічного та соціального благополуччя.

Аналіз досліджень та публікацій. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки, особливо російської та української, концепція життєздатності досі перебуває у процесі свого становлення, хоча це поняття було запроваджене ще у 50-ті роки ХХ ст. Б. Ананьєвим, а сьогодні у цій галузі досить активно та плідно здійснюються як теоретичні так і практичні пошуки [2; 4; 5].

Аналіз психологічних досліджень, проведених у галузі вивчення зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку здатності людини протистояти дії несприятливих життєвих факторів, дозволив дійти висновку, що до особистісного потенціалу життєздатності (психічних властивостей, що забезпечують витривалість, успішність у розв'язанні проблем та перешкод на життєвому шляху) слід віднести такі інтрапсихічні ресурси: життєстійкість (hardiness), конструктивну копінг поведінку (coping behavior), толерантність до невизначеності (tolerance for ambiguity).

Поняття «hardiness», введене С. Мадді для позначення «психологічної живучості та розширеної ефективності», представляє собою психічний ресурс людини, який містить у собі особистісні характеристики, що зумовлюють успішне пристосування до життєвих негараздів. У російськомовній та україномовній психологічній літературі, вслід за Д. Леонтьєвим, поняття «hardiness» перекладають як «життєстійкість» [3] та визначають як систему установок людини на залучення до життя, контроль за подіями, прийняття ризику, що характеризує здатність витримувати стресові ситуації [3].

Ще одним з факторів, що сприяють подоланню складних життєвих ситуацій, є конструктивний копінг, або долаюча поведінка як індивідуальний спосіб взаємодії особистості зі складною, стресовою або кризовою ситуацією. Призначенням такої поведінки є опанування, вирішення, пом'якшення, звикання, ухилення або запобігання проблемної ситуації.

Сутністю – подолання стресу, усунення загрози та найкраща адаптація до вимог ситуації. Конструктивна копінг поведінка усуває та зменшує психологічні прояви напруження; надає можливості поновити активність; захищає людину від психічного виснаження; створює відчуття психічного благополуччя [1].

Оскільки обов'язковою характеристикою складних життєвих ситуацій є високий рівень ентропії, важливою складовою особистісного потенціалу життєздатності є толерантність до невизначеності – здатність приймати рішення навіть тоді, коли невідомі всі факти та можливі наслідки, відчувати позитивні емоції у нових, неструктурованих, багатозначних ситуаціях [6].

На сьогодні проведено досить значну кількість досліджень, в яких показано, що названі ресурси життєздатності визначають можливість людини гнучко та адекватно діяти у стресових ситуаціях, знижують уразливість щодо стресу, депресії, розвитку психосоматичних захворювань. У той же час, досі не вирішеним залишається питання вивчення взаємозв'язку особистісних ресурсів подолання життєвих труднощів та особливостей психічного розвитку особистості у професійній сфері.

Метою цього дослідження було вивчення взаємозв'язку особливостей ставлення студентів до себе як до професіоналів з рівнем розвитку їх особистісних ресурсів подолання життєвих труднощів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні прийняло участь 106 студентів віком від 19 до 24 років.

Обрання саме цієї вікової та соціальної групи зумовлюється тим фактом, що адекватна позитивна система ставлення студента до себе як до майбутнього професіонала є не тільки фактором загального психічного благополуччя, але й детермінує рівень мотивованості, енергійності та успішності в оволодінні обраною спеціальністю під час перебування у ВНЗ.

Для діагностики ресурсів життєздатності було обрано методики, що відповідають виділеним інтрапсихічним ресурсам потенціалу подолання: тест життєстійкості (Hardiness Survey С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва та О. Рассказової) [3]; методика SACS («Стратегії подолання стресових ситуацій») С. Хобфолла [1]; опитувальник толерантності до невизначеності (С. Баднера в адаптації Г. Солдатової) [6].

Діагностику особливостей ставлення студентів до себе у професійній сфері було проведено за допомогою опитувальника «Професійна затребуваність особистості» (О. Харитонова, Б. Ясько) [7].

На першому етапі аналізу емпіричних даних було проведено кореляційний аналіз оцінок досліджуваних за Тестом життєстійкості та опитувальником «Професійна затребуваність особистості». Результати наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок життєстійкості та самоставлення студентів у професійній сфері

Показники Тесту життєстійкості	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості»*								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СТ	СС	ЗРПЗ
Залученість	0,498	0,493	0,538	0,457	0,544	0,531	0,518	0,603	0,498
Контроль	0,469	0,570	0,548	0,511	0,594	0,533	0,501	0,633	0,469
Прийняття ризику	0,37	0,464	0,354	0,323	0,544	0,362	0,492	0,477	0,37
Загальний рівень	0,505	0,570	0,552	0,494	0,622	0,545	0,558	0,647	0,505

Примітка: * тут та далі: ЗРПП – задоволеність реалізацією професійного потенціалу, ППС – приналежність до професійного співтовариства, ППЗ – переживання професійної затребуваності, ПК – професійна компетентність, ПА – професійний авторитет, ОРПД – оцінка результатів професійної діяльності, СІ – ставлення інших, СС – самоствавлення, ЗРПЗ – загальний рівень професійної затребуваності.

Дані, наведені у табл.1, показують, що оцінки за всіма шкалами Тесту життєстійкості та її загальний рівень на дуже високому рівні достовірності (коефіцієнти кореляції значущі при $p < 0,001$) корелюють з показниками професійної самооцінки та самоствавлення студентів у професійній сфері. Отже, досліджуваним, яким притаманна висока життєстійкість (впевненість у тому, що все, що трапляється, сприяє розвитку за рахунок надбання досвіду, переконання у необхідності активної участі у життєвих подіях, здатність приймати виклик складних життєвих ситуацій) властиві такі особливості самосприйняття у професійній сфері:

- задоволення професійною самореалізацією (оцінки за шкалою ЗРПП);
- позитивне емоційне ставлення до себе як представників співтовариства фахівців (високі оцінки за шкалою ППС);
- впевненість у власній здатності успішно використовувати набуті професійні знання, уміння та навички (високі оцінки за шкалою ППЗ);
- впевненість у власній професійній компетентності та успішності (високі оцінки за шкалою ПК);
- усвідомлення себе значущими фахівцями, які заслуговують на повагу (оцінки за шкалою ПА);
- позитивна оцінка змісту та результату своєї професійної діяльності, впевненість у досягненні успіхів та визнання (оцінки за шкалою ОРПД);
- переконання у позитивному ставленні оточуючих (оцінки за шкалою СІ);
- позитивне ставлення до себе як до фахівців, висока професійна самооцінка (оцінки за шкалою СС).

На наступному етапі статистичної обробки було оцінено аналіз взаємозв'язку між різними складовими системи самосприйняття студентів у професійній сфері та їх схильністю обирати ті чи інші стратегії копінг поведінки. Результати кореляційного аналізу (значущі коефіцієнти) наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок схильності до обрання різних стратегій копінг поведінки зі складовими самоствавлення студентів у професійній сфері

Показники методики SACS	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості»								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
Асертивні дії	0,388*	0,35*	0,416*	0,38*	0,382*	0,42*	0,392*	0,323*	0,464*
Вступ до контакту		0,237*	0,226*		0,244**	0,346*	0,338*	0,284*	0,26**
Пошук соц. підтримки			0,197*		0,231**	0,225*	0,29**	0,198*	0,198*
Обереж. дії									
Імпульс. дії									
Уникнення	0,3*	0,214*	-0,353*	-0,36*	-0,243**	-0,29**	-0,27**	-0,244*	-0,341*
Непрямі дії			0,202*	0,196*					
Асоц. дії									
Агресив. дії									
Індекса констр-ті	0,243*	0,313*	0,369*	0,217*	0,277**	0,425*	0,385*	0,321*	0,385*

Примітки: * $p < 0,001$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Аналіз даних табл. 2 показує, що показники самоствавлення студентів у професійній сфері утворюють значну кількість значущих зв'язків із оцінками їх схильності обирати конструктивні та активні стратегії копінг поведінки.

Студенти, які позитивно сприймають процес та результат свого професійного становлення, відчувають наявність перспектив затребуваності за спеціальністю, мають високу самооцінку професійної компетентності та перспектив самореалізації у трудовій діяльності, мають здатність виявляти асертивність у ситуаціях виникнення життєвих труднощів (усі показники опитувальника «Професійна затребуваність особистості» утворили значущі прямі зв'язки з оцінками схильності до асертивних дій за методикою SACS при $p < 0,001$). Отже, система позитивних ставлень до себе як до компетентного та успішного фахівця є принаймні особистісним корелятом, а може й детермінантою, формування впевнених, наполегливих моделей поведінки, вміння відстоювати свої права та інтереси навіть у стресових ситуаціях.

Оцінки схильності досліджуваних студентів до обрання такої конструктивної просоціальної стратегії копінг поведінки, як вступ до соціального контакту, також утворили значну кількість статистично достовірних зв'язків із різними складовими суб'єктивної оцінки професійної затребуваності студентів. З'ясувалося, що досліджувані, які демонструють виражену готовність та схильність до налагодження взаємодії з оточуючими у процесі подолання складних життєвих ситуацій, виявляють такі компоненти позитивного самоствавлення у професійній сфері:

- сприйняття себе як представника чітко диференційованої соціальної групи, визначеної за фаховою приналежністю (статистично значуща кореляція зі шкалою ППС – приналежність до професійного співтовариства);
- позитивна оцінка власного професійного «Я», наявних знань, умінь та навичок, досягнутих та майбутніх результатів діяльності (кореляція зі шкалою ППЗ – переживання професійної затребуваності);
- переконання у досить високому рівні професійної майстерності (шкала ПК – професійна компетентність);
- впевненість у повазі оточуючих до актуальних та потенційних професійних досягнень (шкала ПА – професійний авторитет);
- висока оцінка поточних та майбутніх досягнень у роботі за спеціальністю (шкала ОРПД – оцінка результатів професійної діяльності);

- переконання у позитивному ставленні оточуючих до себе як до професіоналів (шкала СІ – ставлення інших) та позитивна самооцінка (шкала СС – самоствавлення);
- високий загальний рівень сформованості системи позитивного самоствавлення у професійній сфері (загальна шкала ЗРПЗ – загальний рівень професійної затребуваності).

Майже аналогічні названим зв'язки із системою самоствавлення студентів у професійній сфері утворюють їх оцінки схильності до пошуку соціальної підтримки у складних життєвих ситуаціях (див. табл. 2). Отже, переконання у високій професійній значущості та відповідному ставленні оточуючих є особистісним корелятом здатності особистості у складних життєвих ситуаціях знаходити та приймати допомогу інших людей.

Оцінки досліджуваних за шкалою «унікнення» методики SACS утворюють статистично значущі зворотні зв'язки з усіма показниками самооцінки та ставлення у професійній сфері (див. табл. 2).

Найменша кількість значущих зв'язків була визначена між показниками опитувальника «Професійна затребуваність» та оцінками за шкалою «непрямі дії» методики SACS (табл. 2). Результати кореляційного аналізу показують, що переживання професійної затребуваності (реалізованості у професійній сфері) та компетентності є особистісним фактором небажання вдаватися до маніпуляцій та деструктивного використання оточуючих задля відстоювання власних інтересів у складних життєвих ситуаціях.

Таблиця 3

Взаємозв'язок інтолерантності до невизначеності із складовими самоствавлення студентів у професійній сфері*

Показники опитувальника толерантності до невизначеності	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості»								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
Новизна	0,199**		0,251**	0,219**					0,197**
Складність			0,198**	0,211**					
Нерозв'язність				0,217**					
Загальний рівень			0,255**	0,247**					

Примітки: * у відповідності до своїх процедурних особливостей методика «Опитувальник толерантності до невизначеності» вимірює інтолерантність; ** $p < 0,05$.

Жодних розбіжностей між студентами, які позитивно та негативно ставляться до себе як до професіоналів, не виявлено за схильністю демонструвати обережні, імпульсивні, асоціальні та агресивні дії, хоча це не заважає позитивно налаштованим досліджуваним виявляти більш високий загальний індекс конструктивності копінгу (дані табл. 2).

На останньому етапі статистичного аналізу даних було оцінено взаємозв'язок самоствавлення студентів у професійній сфері та толерантності до невизначеності. Статистично значущі коефіцієнти наведено у табл. 3.

Дані, наведені у табл. 3, показують, що задоволеність реалізацією професійного потенціалу (оцінки за шкалою ЗРПП) є предиктором толерантного ставлення до нової, неочікуваної інформації (шкала «новизна»). Переживання, пов'язані із позитивною оцінкою професійного «Я», корелюють із витривалістю до складних обставин та загальною толерантністю до невизначеності. Задовільна самооцінка професійної затребуваності притаманна студентам із високим рівнем розвитку усіх складових толерантності до невизначеності – здатністю витримувати нову інформацію, ефективно поводитися у нетипових ситуаціях, відчувати себе комфортно в непрогнозованих обставинах.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволило встановити наявність взаємозв'язку особливостей ставлення студентів до себе як до професіоналів із рівнем розвитку їх особистісних ресурсів життєздатності.

Конструктивні особливості самосприйняття у професійній сфері притаманні студентам із високим рівнем життєстійкості (впевненості у тому, що все, що трапляється, сприяє розвитку, переконання у необхідності активної участі у життєвих подіях, здатності приймати виклик складних ситуацій).

Студенти, які позитивно сприймають процес та результат свого професійного становлення, відчують наявність перспектив затребуваності, мають високу самооцінку професійної компетентності та перспектив самореалізації, мають схильність до активних асертивних дій, налагодження соціальних контактів та пошуку підтримки від оточуючих. Для негативно налаштованих студентів притаманні пасивні дії та схильність до маніпуляцій.

Задовільна самооцінка професійної компетентності та загального рівня професійної затребуваності притаманні студентам із високим рівнем розвитку усіх складових толерантності до невизначеності.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у вивченні причинно-наслідкових зв'язків між професійним самоствавленням та розвитком особистісних ресурсів подолання складних життєвих ситуацій.

Резюме. Проведене дослідження взаємозв'язку особливостей самоствавлення студентів у професійній сфері з рівнем розвитку їх особистісних ресурсів життєздатності. Визначено, що конструктивні особливості самосприйняття

притаманні студентам із високим рівнем життєстійкості. Показано, що студентам із позитивним сприйняттям процесу та результатів професійного становлення притаманна схильність до активних та конструктивних стратегій копіngu. Доведено, що негативно налаштованим юнакам властиві пасивний копінг та схильність до маніпуляцій. Виявлено, що позитивна професійна самооцінка притаманна студентам із високою толерантністю до невизначеності. **Ключові слова:** життєздатність, самоставлення, професіоналізм, копінг, життєстійкість, толерантність до невизначеності.

Резюме. Проведено дослідження взаємозв'язку особливостей самоотношення студентів в професійній сфері з рівнем розвитку їх особистих ресурсів життєспроможності. Визначено, що конструктивні особливості самовосприяття присущі студентам з високим рівнем життєспроможності. Показано, що студентам з позитивним сприйняттям процесу та результатів професійного становлення притаманна схильність до активних та конструктивних стратегій копіngu. Доведено, що негативно налаштованим юнакам притаманні пасивний копінг та схильність до маніпуляцій. Виявлено, що позитивна професійна самооцінка присуща студентам з високою толерантністю до невизначеності. **Ключевые слова:** життєспроможність, самоотношення, професіоналізм, копінг, життєспроможність, толерантність до невизначеності.

Summary. A study of intercorrelation of features of self-attitude of students in a professional sphere with the level of development of their personality resources of resilience is undertaken. It is certain that the structural features of self-perception in a professional sphere are inherent to the students with the high level of hardiness. It is shown that the students with positive perception of process and results of the professional becoming demonstrate active and constructive strategies of coping. It is well-proven that the negatively adjusted youths demonstrate passive coping and propensity to manipulations. It is deduced, that a positive professional self-appraisal is description of students with high tolerance for ambiguity. **Keywords:** resilience, self-attitude, professionalism, coping, hardiness, tolerance for ambiguity.

Література

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
2. Лактионова А. И. «Жизнеспособность» в структуре психологических понятий / А. И. Лактионова // Вестник МГОУ. – 2010 – № 3. – С. 11–15.
3. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
4. Махнач А. В. Международная конференция по проблемам жизнеспособности детей и подростков / А. В. Махнач // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 2. – С. 129 – 131.
5. Рыльская Е. А. Психология жизнеспособности человека: монография / Е. А. Рыльская. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2009. – 361 с.
6. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова и др. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.
7. Харитоновна Е. В. Опросник «Профессиональная востребованность личности» (ПВЛ) / Е. В. Харитоновна, Б. Л. Ясько // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 7. – С. 45–57.

Подано до редакції 23.05.2012